

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રચાલ્ય

[ગુજરાત સર્વોચ્ચ અભ્યાસ મંડળ]

અનુક્રમિક ૨૭૬ ૬૪

ગ્રંથનામ ૮૦૪૨૨૨૫

વર્ગીક

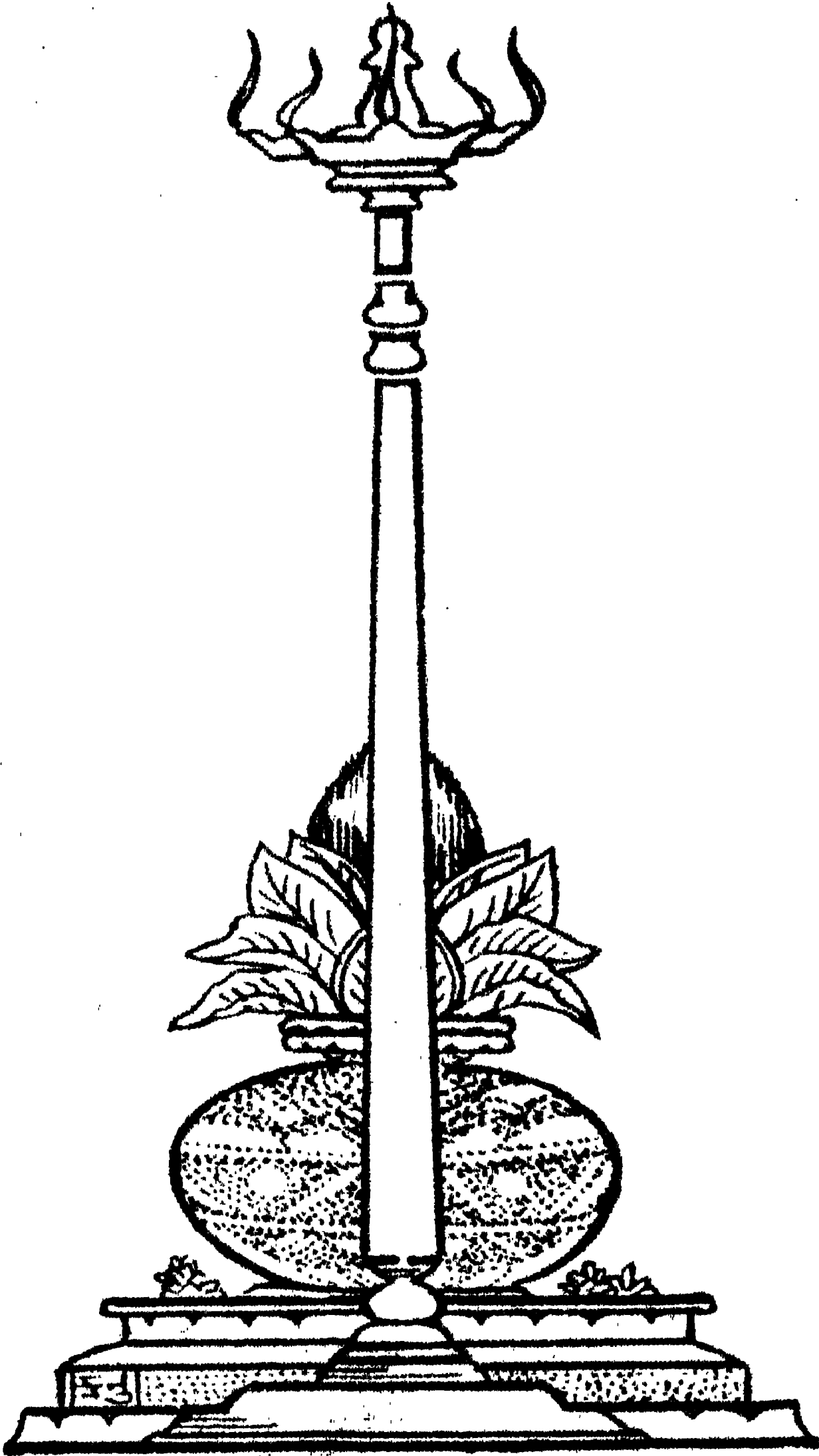
સગ્નોત્સવ

દાંપત્યજીવનના પ્રારંભકાળની મંગળ ભાવનાઓ, આશાઓ
અને આકાંક્ષાઓનાં આઠ ચિત્રો.

લેખકાર

કનુ દેસાઈ

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર અને
શ્રી કલ્પરાય માંકડની
પરિપત્રિકા સાથે

All rights reserved by the Artist

પહેલી આવૃત્તિ • ૧૯૩૯

પાન ૧૮૩ પાંચ

આશીર્વાદ

દેશના સારા સારા છલાવિવેચકોની છલમદારા પોતાની ચિત્રછળાની ખૂબીનાં વર્ણનો મેળવવા છનુમાઝી માગ્યશાળી થયા છે, એટલે એમની ચિત્રછળા વિષે મારા જેવો કેવળ છલાપ્રેમી વધારે તો શું લખે! પણ વિદ્યાપીઠ સાથેના સંબંધને કારણે છનુમાઝીના વિજ્ઞાનનાં સાતે પગથીઆં મેં જાયાં છે અને આ યુવાનની ચિત્રછળાના વિજ્ઞાન વિષે બાંધેલી આશાઓ બગ આવેલી જોઝી સમાધાન અનુભવ્યું છે, એટલે એ સમાધાન અહીં બે શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવાનો જ કેવળ અીરાંદો છે.

છનુમાઝીની છળા તરફ હું પ્રથમ આકર્ષાયા એક વિચિત્ર રીતે. નાનપણમાં જંગલમાં રમડનાં છાડોનાં થડો તરફ અને એમની ચિત્રવિચિત્ર આકૃતિઓથી વ્યક્ત થતી માવનાઓ તરફ માફ ધ્યાન જતું. એક વખતે સારંગવાડી તરફના એક છાડના થડમાં પશ્ચાત્તાપદબ્ધ વિશ્વામિત્રનું મેં દર્શન કર્યું હતું. ત્યારથી છાડોનાં થડ મારા વિશેષ દાસ્તો બન્યાં હતાં. અને જેમ બિલાડીનાં અનેક જાતનાં નખરાં મારા મગજમાં ફસી ગયાં છે, તેમ છાડનાં થડની વેદનાઓ અને ચિંતાઓ, દહતા અને જાતરતા, વિપાદ અને અુલ્લાસ મારા મગજમાં ફસી ગયાં છે. કોઝી કુમારી પોતાના હૃદયનું રહસ્ય જેમ પોતા પાસે જ રાખે તેમ છાડનાં થડોની દુનિયાનો આ વિશેષ પરિચય મેં મારા હૃદયમાં જ સાચવો રાખ્યો હતો—અ આનંદના સમમાર્ગી અલમ દુનિયામાં કોઝી દોઝી શકે એ આશા જ મેં સંભરી ન હતી. પણ એક વખતે એક ચિત્રમાં મજાનાં થડો મારી નજર અપર અથડાયાં અને મને થયું કે એક સમાનધર્મી અહીં જાયો છે. પછી સ્વમાવિષ્ક રીતે એ ચિત્રકાર હોળ છે તેની તપાસ કરી ત્યારે ખબર પડી કે એ તો આપણા વિદ્યાપીઠના છનુમાઝી જ છે. મનમાં વિચાર આવ્યો, કે પોતાને આવો અનિસાક આપનારો જોઆ મારા પેઠે અનેક છાડો પણ રાજી થયાં હશે.

ત્યારથી છનુમાઝીની છળાની છદર કરતો આવ્યો છું. જેમ હું જીવનનો રમફ છું, તે જ પ્રમાણે રસોનો પણ અમર છું. એક જ રસમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું એ મારે માટે નથી. અનેક પ્રાન્તોમાં ફરવું, અનેક ક્ષેત્રોનાં પરિચય પામવો, એક જ વસ્તુ અનેક રીતે તપાસવી, એ જેમ મારો સ્વભાવ છે તેમ જ છનુમાઝીમાં પણ ચિત્રછળાનાં અનેક ક્ષેત્રો એક સામટાં ખેડવાની વૃત્તિ જોઝી મને થયું કે આ પણ દીકરું રમિયા છે.

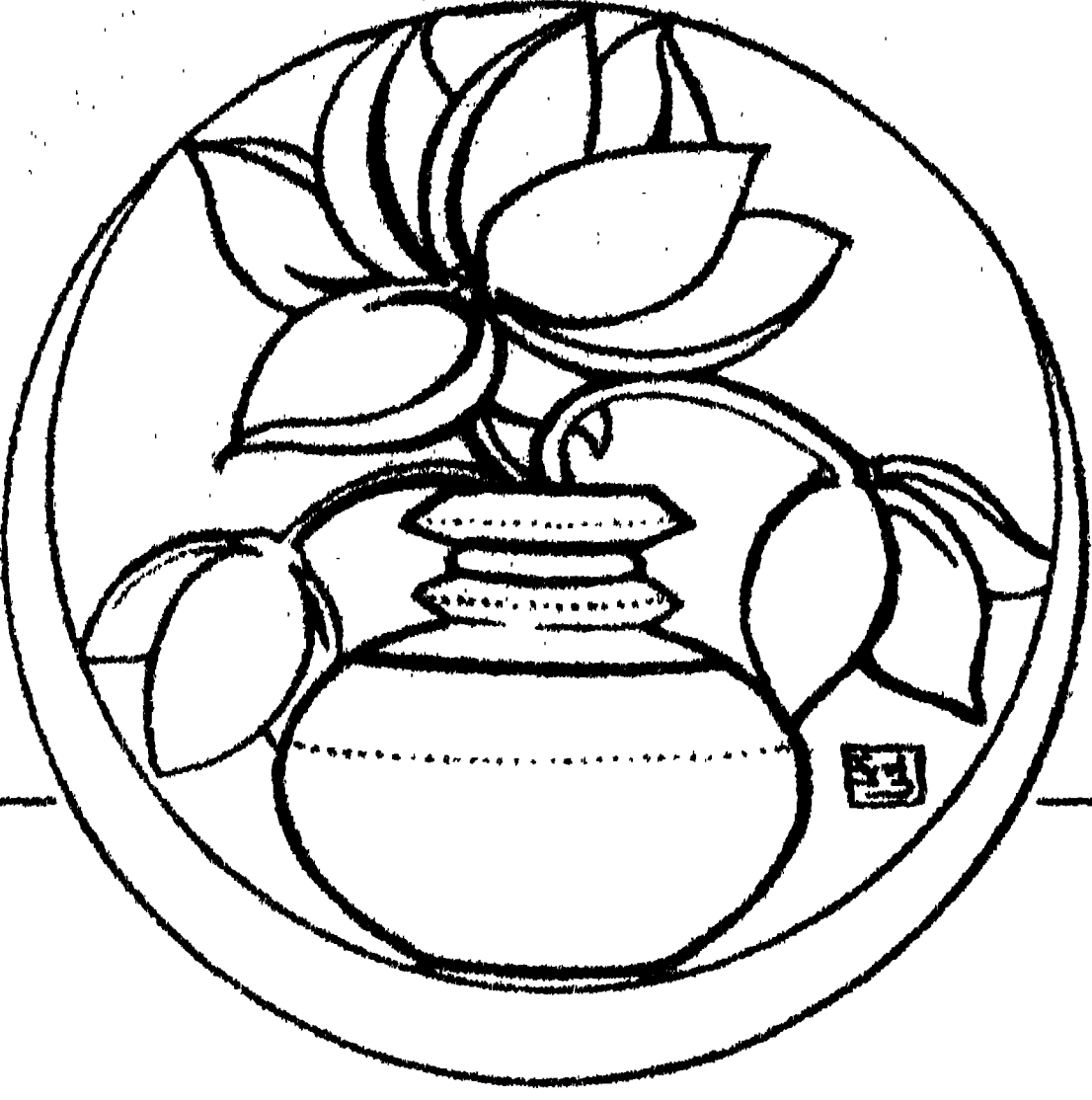
છનુમાઝીની ચિત્રછળામાં ગુજરાત પ્રગટ થાય છે. ગુજરાતની ખૂબીઓ બતાવવાનું મને કોઝી કહે તો હું કહીશ કે છનુમાઝીની ચિત્રછળામાં એ તમે જાણો. રવિમાઝી, છનુમાઝી, મોમલાલ, પરીખ, જાદવ અત્યાદિ મારા બધાં ઓળખીતા ચિત્રકારોએ મળીને ગુજરાતનું પ્રેમજ અને લલિત હૃદય એવી આબાદ રીતે વ્યક્ત કર્યું છે કે એ બધાનાં ચિત્રો એકજ કરીને સ્વરાજનાં સપનાં સંવત્તા આજના ગુજરાતનું મહાજાત્ય વ્યક્ત કરી શકાય.

છુદરતનું મગે તે ફૂલ લો. તે જેમ સુંદર હોવાનું જ, તેમ છનુમાઝીનાં બધાં ચિત્રોમાં સામેજસ્ય જડવાનું જ. અથવા એમ કહી શકાય કે એમની રેખાઓ નૃત્યછળાની બધી ખૂબીઓ શોખીને જ ગુજરાતના રસજીવનનું અપસ્થાન કરવા અપડી છે.

જેની ચિત્રછળામાં પ્રતિમા છે, તે અપરાઅપરી જો અનેક નમુનાઓ રજૂ કરે તો રંગને એમાં નવીનતાનાં નાશ થાય એવી મનમાં બીજ પેસે છે. મને પણ એજવાર લાગેલું કે છનુમાઝી ચિત્રકારનો ધંધો કરી પોતાની છળને એકધારી અને અલૂખી કરી મૂકશે. પણ વિદ્યાપીઠના દિવસોમાં પ્રાર્થનાની તૈયારી રૂપે જ્યારે છનુમાઝીએ રોજ રોજ નવી નવી રંગાળીઓ ખેંચી બતાવી ત્યારે મને વિશ્વાસ થયો કે ઓશ્વરે આ નવયુવકને અપૂટ પ્રતિમા આપી છે, જો એની છલાનિષ્ટ કાયમ રહે તો જીવન જેટલી વિવિધતા એ આપણને હમેશાં આપતા જ રહેશે. રેખાના રાસમાં જંગ છનુમાઝી ફાવી ગયા છે તેમ જ રંગના સંમેલનમાં પણ તેમનો આત્મવિશ્વાસ તરી આવે છે. તેથી એ મગે તે વિષય લે તોપણ એની મિદાશ ઓછી નથી થતી. હરેક દસ્યની અંદર જે કાવ્ય રહેલું હોય છે તે અચૂક પકડવાની શક્તિ ઓશ્વરે એમને આપી છે એથી જ છનુમાઝીને બાઈની બધી વસ્તુઓ સિદ્ધ થઈ છે.

વિવેચના કરવાનો સંજ્ઞાપ દતો જ નહિ. છનુમાઝી અત્તરોત્તર ખીલતા જ રહે એવો આશીર્વાદ આપીને સમાધાન માનું છું.

દત્તાત્રેય ચાલકૃષ્ણ કાલેલકર

પ્રેમની પરિપૂર્તિ

એકાકીન રમત । એમ વેદોએ ન કહ્યું હોત તો યે ચાલત; કંમલે એ તો આખી દુનિયાનો—મનુષ્યસૃષ્ટિનો તેમ જ પ્રાણિ-સૃષ્ટિનો, વનસ્પતિસૃષ્ટિનો તેમ જ વિભૂત આદિ ભૌતિક સૃષ્ટિઓનો વિશ્વજનીન અનુભવ છે. આપણે વિધવાની સૃષ્ટિમાં બાલકો સ્ત્રીએ; આપણે એવા અનુભવ થાય એમાં આશ્ચર્ય શું? પણ શુદ્ધ, ભૂદ્ધ, નિત્ય, મુક્ત અને પૂર્ણ એવા પરશ્વજનને પણ સ્ફુરણ થતી છે—**एकौऽहं बहुस्याम ।**—એક અને અનેક વચ્ચે કોણે આવ્યા એ જ આ વિશ્વનો મોટામાં મોટો ડોલતાવળત છે. નરી એકતા સદન થતી નથી. નરી અનેકતા આવડા થાય છે. એકમાંથી અનેક થવું અને અનેકો દ્વારા એકનો અનુભવ કરવો, એકનું સર્જન કરવું એનું જ નામ જીવનલીલા.

બે હતાં. ત્યાં પ્રેમ આવ્યો. પરિણામે બેનાં એક થયાં. એમ પ્રેમવિશ્વના અનિવાર્યકારે એક તાજામાં કદી દીધું. બે હતાં. પ્રેમના રસાયણને લીધે એક થતી શક્યાં, એટલે જ બેનાં ત્રણ થયાં. એમ વિશ્વના ડાળા સમાજશાસ્ત્રીએ ટાપસી પૂરી. મન યજીવનનો અનિવાર્ય અને એનું સમાજશાસ્ત્ર આ બે સૂત્રોમાં સમાએલાં છે; એથી વિરુદ્ધ જેટલો દુન્યવી અનિવાર્ય છે તે કોઈક મનુષ્યજીવનની નિહાળે છે.

વેદ મિત્ર હોવા છતાં હૃદય એક થતી શકે છે એ આ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ચમત્કાર છે. બે વ્યક્તિઓ પ્રેમને કારણે એકબીજાને એટલી નાં ચાહી શકે છે કે બંનેનું હૃદય લગભગ એક થતી જાય છે. એમાં યે કુદરતી રચના એવી છે કે પુરુષની વિમૂર્તિ અલગ અને સ્ત્રીની વિમૂર્તિ અલગ એ બંને જાણે એકબીજા માટે જ સરજાએલાં છે, એકબીજાથી પરિપૂર્ણ થાય છે. બેના સહચર્યથી, બેના સહકાર્યથી, બંને કૃતાર્થ થાય છે અને સમાજનો હેતુ ચરિતાર્થ થાય છે. સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના અનેકવિધ સંબંધોમાં પતિ-પત્નીનો સંબંધ અનેક છે અને એક રીતે સાર્વભૌમ છે. સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે ગિતા પુત્રી, માતા પુત્ર, માત્રી બહેન, મિત્ર મિત્ર, ગુરુ શિષ્યા, અત્યાદિ અનેક પ્રકારના સંબંધ ખીલવાની શક્તિ મનુષ્યજીવનમાં છે, અને આમાં પણ વિજાતીયતા પોષક નીવડી શકે છે. પણ મનુષ્યજાતિએ અત્યાર સુધી ખીલવેલો સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેનો, મુખ્ય સંબંધ તે પતિ પત્ની વચ્ચેનો છે. આ સંબંધ મનુષ્યજાતિએ ખીલવેલો છે એમ કહેવા કરતાં કુદરતે જ પોતાની અદમ્ય ઇચ્છાથી પ્રાણીમાત્ર અપર એ સંબંધ લાઘ્યો છે, અને જે સ્થિતિ લગભગ અપરિહાર્ય છે તેને સુખમય, સૌન્દર્યમય અને કલ્યાણમય કરવાનો સતત પ્રયત્ન મનુષ્યસમાજે ચલાવેલો છે એમ સહેજ વિચાર કરતાં જણાશે. મનુષ્યસમાજની તમામ પ્રવૃત્તિ, મોટામાં મોટા પ્રયત્ન આ સંબંધને અંદા, તૃપ્તિકારક અને શુભપરિણામી બનાવવા માટે જ આદરવામાં આવ્યા છે.

એ સંબંધનો પ્રારંભ પ્રેમની પ્રેરણાથી, સમાજની સાક્ષીમાં, ફૂલના વિહાર જેવો થતો જાય અને એમાંથી સ્નેહના બલિદાનથી દિવ્ય જીવનજ્યોતિ પ્રગટ થાય એ એની સજ્જતા છે. એ વિધિને, એ મહોત્સવને આપણે વિવાહ ક્રમમાં લગ્ન કહીએ સ્ત્રીએ. પ્રણયમાંથી પરિણય પરિણમે, અથવા પરિણયમાંથી પ્રણયનો પ્રારંભ થાય, બંને શુભ જ છે.

લક્ષ્યસંબંધ ત્યારે જ શુભ બને છે જ્યારે એ આદર્શને અનુસરીને અને સમાજની સાક્ષીમાં થાય. અગ્નિ, સૂર્ય, તારાઓ અને દીપજ્યોતિઃ વેદ, સમાજપુરુષો અને સર્ગાન્દાતાઓ બધાંને સાક્ષી રાખીને જ માણસ પરખી શકે છે. બે જણ પરમે એમાં ત્રીજાને શું? સમાજને શું લાગેવળે? એમ કહેનારા મઠી આવે છે. તેઓ વાસનાને ઓળખતા હશે, કુદરતને વફાદાર હશે. પણ લક્ષ્યસંસ્થાને સમજી શકતા નથી. લક્ષ્યસંસ્થા સામાજિક જીવનના પાયામાં છે જ. જ્યાં બે મઠીને ત્રણ થાય છે ત્યાં સામાજિક જીવનનો અૂદય થાય જ છે. અને તેથી જ સમાજના આશીર્વાદ, સમાજની સંગતિ અને કાંઠી નાદિ નો સમાજનો અવિરોધ લક્ષ્યવિધિની પૂર્તિને અર્થે આવશ્યક છે જ.

સમાજશાસ્ત્રીઓ, ધર્મજ્ઞો, લોકગીતોના અગ્નિ કર્તાઓ, મહાકવિઓ, લેખકો અને ચિત્રકારો બધાએ જ પોતાની પ્રતિભા આ સંસ્થાને અૂર્જિપિત કરવા પાછળ ખરચી છે. મિત્રમિત્ર દેશોના અને મિત્રમિત્ર કાળના વિવાદવિધિ જો અંતર થયા હોય અને એના રહસ્યનું અધ્યયન કર્યું હોય તો દેખાઓ આવશે કે દરેક વિધિ એ હૃદમાં નાનકડું પણ માનવનાર્ગાં કૂંદું મહાકાવ્ય જ છે. એ બધાં મહાકાવ્યો ચિત્રિત કરવાનું જો તે તે દેશના ચિત્રકારો માથે લે તો પશ્ચિમમાં એક વિશાળ ચિત્રશાળા આપણને વખાણી પડે. આવા ચિત્રકારોનું જો ક્યાંયે મોટું સંમલન થાય તો એમાં શ્રી કનુમાર્જીનું અવશ્ય આમંત્રણ મળવાનું. આપણા ઋષિઓએ અને ધર્મજ્ઞોએ લક્ષ્યવિધિ પાછળ જે કાવ્ય રેડ્યું છે તેનું તેમણે અધ્યયન કર્યું છે એમ ન કહેવાય. લક્ષ્યવિધિની ક્ષીણીક્ષીણી સૂરંગી ખુબીઓ અને એમથી નીકળતી વિધિવિધિ અને આદ્ભાવક સુતાસ વ્યક્ત કરવાના પ્રયાસ એમણે કર્યો નથી. પણ આજના ગુજરાતના દોષત્યજીવનના પ્રારંભના પતિપત્નીના હૃદયમાં જે મંગલ માનવા અટકે છે, જે આશાઓ અને આજ્ઞાઓ મેવાય છે, જે મનોરાજ્ય રચાય છે અને જે મંકળેલા દટાવાય છે તે બધા આશ્રદ્ધ બાકીની પોતાની પ્રતિભામાં બોલીને સમગ્ર રૂપે એમને અૂર્જી વ્યક્ત કર્યો છે.

લક્ષ્ય દ્વારા જીવનક્રમકળ અપડે છે અને ખોલે છે, અને આદર્શની જ્યોતિની નિર્ધારિત જ વિવાદસંબંધ શુભ અને કલ્યાણકારી થાય છે. આ કનુમાર્જીની કલ્પના એમણે લગભગ દરેક ચિત્રમાં, અનેક રીતે આપણાં મન અપર દેખાવી છે.

પહેલું જ ચિત્ર ‘રંગદમ્પત્તી’ લખીએ. આપણાં અથવા પાશ્વત્ય લક્ષ્યવિધિનાં અંકબીજાનાં લાચ જાલવાનો જે વિધિ હોય છે તેના અૂર્જી ન જતાવતા હૃદયક્રમકળ બંધે મળાને લાચમાં લીધું છે. બંને પ્રેમથી એટલાં બધાં પામે આવી ગયાં છે કે એક જ ક્રમકળ બંધના હૃદયને પૂર્ણપણે વ્યક્ત કરે છે. અનેત આકાશના અતીક તરીકે માથે ચંદરવો તાંબો છે અને એ આકાશ સુધી આપણી પ્રેમજ્યોતિ પહોંચાડીશું એ મંકળ્યથી એક યુવક અને એક યુવતી પામે આવ્યાં છે. યુવકે પોતાનાં પરાક્રમનું આધિમાન અૂર્જી કાઢ્યું છે અને યુવતીએ લજ્જાનાં કવચ અૂર્જી દાધો છે. પ્રેમ આગળ યુવક નમ્ર બન્યો છે, યુવતી નિર્ભય બની છે, અને આવાં બે બંધે એક રંગદમ્પત્તીમાં સમાવી જાય છે. આવા સંબંધને દરેક હૃદય, નગર માગ્યે, આશીર્વાદ આપવાનું જ.

દોષત્ય જીવનનાં દિવાન્-રવનો—આ ચિત્રમાં યુવતીનો દલે તદ્દન જુરૂ જ બની ગઈ છે. અંકબીજાએ અંકબીજાને હૃદયનું અર્પણ તો કર્યું, રંગદમ્પત્તીએ પોતાની માન્યતા તો અંકિત કરી, પણ સમાજની સાક્ષીના એ સંબંધ દર્જો નોંધાયો નથી. હૃદયથી તો યુવતી પત્ની બની ગઈ છે, છતાં સમાજ આગળ એ કુમારી જ છે. આવા સંધિકાળનાં કલ્પનાનું રોમાંચક સામ્રાજ્ય વૈભવની ટોચે પહોંચે છે. માનવાઓ અને આજ્ઞાઓ પક્ષાની પેઠે આકાશમાં એવાં તો અૂડવનો લે છે કે સામાજિક આદર્શના શિખરથી એ અૂંચાં પહોંચી જાશે એવો અને આત્મનિશ્વાસ હોય છે. દુનિયા કંઠાર છે, દુનિયાનો અનુભવ વિપમ હોય છે, મોટાંમોટાં વૈદ્ય પણ કાળે કરીને વિગળ થઈ જાય છે, પણ તેથી શું? એ તો દુનિયા છે. અમારો પ્રેમ દુનિયાને જીવીને દુનિયાને વટાવી દેશે અને મનુષ્ય સમાજે નાદિ કળેલા એવા અૂચ આદર્શોના મનવિદાર કળે એ તો એવાં શુભ મનોરાજ્યો એ જ જીવનનો મર્યોચ્ચ રસ છે.

અધીરાગ્રીથી જે ઘડીની રાદ જોતાં હતાં તે ઘડી અને આવી ગઈ. જનસમાજે એ દેવતાને પામે પામે બેસાડ્યાં. આદર્શની પંચવિધ દીપજ્યોતિએ પોતાનો પ્રકાશ પૂર જોશમાં ફેલાવ્યો. આશીર્વાદનાં પુરુષો પતિપત્નીને મઠી ગયાં. એક સુવર્ણ બંધે બંધાયાં. દલે એ સંબંધ દટાયો, શુભ થયો. એ દલે અવિચ્છિન્ન રહેશે અને સમાજને આશીર્વાદરૂપ નીવડે. પ્રેમ સ્વમાનસુભગ છે, શુભ છે, પણ આદર્શદીપ તો એથી એ અૂંચો છે. એ દીપના પ્રકાશમાં જીવન કુતાર્ય કરીએ એવો મંકળ્ય કુંકુમ અને અક્ષત માથે ઘટાવીને પતિપત્ની કરે છે અને સમાજ તેથી પ્રમદ થાય છે.

મત્રી તે બંધારી, સમાજના આશીર્વાદ મળ્યા, પણ જે વિધિથી હજારો વર્ષ થયાં આપણા પૂર્વજો પરણતા આવ્યા તે જ વિધિ પ્રમાણે અગ્નિ, પૂર્ણ હુમ, સ્વસ્તિક અને સંજને સાક્ષી રાખીને પરણીએ ત્યારે જ અનંત પેઢીઓના જીવનપ્રવાહ સાથે આપણો સંબંધ જોડાય. લગ્ન એટલે મનકાલ સાથેનું સંગમ, વર્તમાનકાલનું સંવર્ધન અને મનિષ્યકાલનું સર્જન છે. વેદકાળથી ચાલતા આવેલા વિધિથી જ એ તૃપ્તિર થઈ શકે છે. આજે બંને એકબીજા નાં અત્યંતરેશોના છેડા બાંધી લે છે. આજે જ રત્નદયથી છે. હૃદયની સુખ માવના છેડે છે. કે આ થયી છેવળ વિધિગાવ છે. વિધાતા યજ્ઞકાળે એ રત્નદયથીનું હૃદયનું પ્રતીક જીવનું, જાગનું, કાલું કાલું બોલનું, અને કપાટામરે વધતું એવું એકબીજાના બોલામાં મુકશે. પતિપત્ની અહીં સમ-પદી માટે તૈયાર થયાં છે. માણસને—પ્રગાદી અને અનાવળા માણસને. ધર્મ કહે છે: સાત વાર વિચાર કરે, સાત પગલાં મરતા સુધી વિચાર કરે, જે નિયમને પછાતી જીવનયાત્રાનાં સાત પગલાં મર્યાં તે સંકલ્પે આજીવન નમાવે, મામાવે અને પુતારે થાઓ. સમપદી એ નદજીવનના સંપૂર્ણ સંકલ્પ છે, સંપૂર્ણ જીવનમાં એ સરસ રીતે વ્યક્ત થાય છે.

દરે બંને એકબીજાના વિચાર નથી કરતાં. એવપ્રાત થતી એક થયા પછી એકબીજાના વિચાર ને શો કર્યો? દરે નો એકલા એકલા જે જ્યોતિ પ્રગટાવી શકતાં ન હતાં તે એકત્ર થવાથી એમના હૃદયમાં આવી ગઈ છે. એ જ્યોતિ-નો સંગઠ પ્રકાશ આપ્યા વિશ્વને અર્પણ કર્યો અને પોતાનું જીવન આપ્યા વિશ્વ માટે કલ્યાણકારી બનાવવું એ જ દરે જીવનકાર્ય થાય છે. જીવન સંપૂર્ણ છે, વિશ્વમેવામાં જીવન અર્પણ કરવું તેમાં જ આનંદની પરિમીમા છે. એ સંદેશો જાતજાતનાં વર્તુલ આપણને અનેક રીતે મમજાવે છે. અને એ સંદેશો સાંભળીને જ દંપતી કહે છે:

ॐ પૂર્ણમદ: પૂર્ણમિદં પૂર્ણાનં પૂર્ણમુદ્ગચ્યતે । પૂર્ણમ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

આ વિશ્વ પૂર્ણ છે. અમારું વૈવાહિક જીવન પણ પૂર્ણ છે. એ પૂર્ણમાંથી જ—વિશ્વની પૂર્ણતામાંથી આ અમારું પૂર્ણ સદજીવન બનાવવામાં આવ્યું. અપર અવકાશમાં આવ્યું. છતાં એ કારણે વિશ્વજીવનના પૂર્ણત્વમાં કશી અબજ નથી આવી. અમારું વૈવાહિક જીવન સ્વાર્થી અને સંકુચિત થાય ત્યારે જ વિશ્વજીવનને ખાટ જણાય ને? પરણીને અને શોધ જ રમણમાં નોખાં પડવાનાં હતાં? અઠગો થવાનાં હતાં? અમારા નદજીવનથી વિશ્વજીવનની સમૃદ્ધિ જ થવાની.

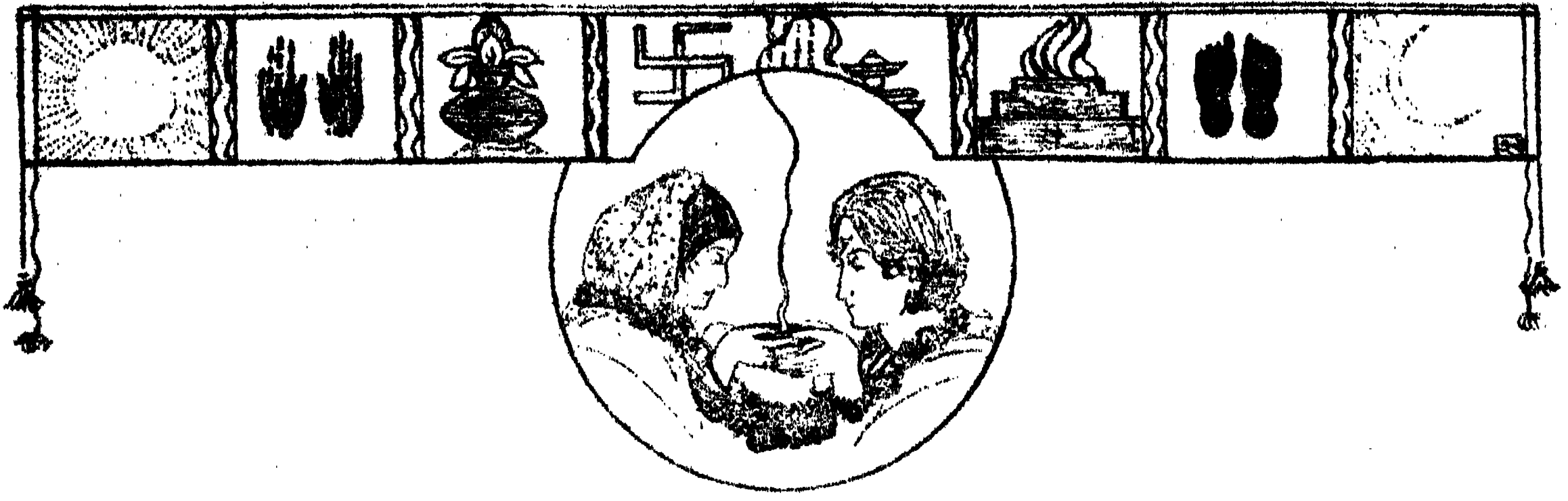
વિવાહ એટલે શિવ-શક્તિના સંયોગ. જીવનની પ્રેરણાને પુરાણકારોએ શક્તિ તરીકે ઓળખાવી છે. જીવનના સં-કલ્પને શિવ તરીકે વર્ણવ્યો છે. નર અને નારી જ્યાં સુધી એકાઈ છે ત્યાં સુધી તેઓ અપૂર્ણ છે. પોતાના જીવનમાં બંને તન્ત્રોને એ એવપ્રાત કરશે ત્યારે તેઓ સંપૂર્ણ થશે. અપૂર્ણ વાણીમાં અને અપૂર્ણ કલ્પનામાં એ એવપ્રાતપણું વ્યક્ત કરવું અશક્ય છે પણ બંને મળીને જ એક સુર્તિ થાય છે. તે વ્યક્ત કરવા માટે કવિઓએ અને ચિત્રકારોએ શિવ-શક્તિ-સંયોગ રૂપી અર્ધનારીનદેશરની કલ્પના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. એ શિવ-શક્તિસંયોગ રૂપી નદામંડલમયો દેવતાની અવાનના એ જ વૈવાહિક જીવનનું નામ્રાજ્ય છે. શિવ-શક્તિ રૂપી પરમેશ્વરના પરદ દસ્ત એ જીવનને અમમદાન આપે છે.

દરે આ નિમિષ સુગલ જીવનયાત્રાનાં અનેક પગથિયાં ચઢવાને તૈયાર છે. જ્યાં એકબીજાનો આધાર છે, એકબીજાને એક-બીજાથી પ્રેરણા મળે છે. ત્યાં ગમે તેવો પવન વાય તોયે પગ આગે અવકો પડવાનો નથી. અંધ ને અંધ એ ચઢતો જ જવાનાં અને પોતાની પાછળ સુવાસિત પુષ્પો મુકતાં જ જવાનાં. 'અનુનિપથ'માં આ બધી માવના સમાએલી છે. અહીં દંપતી આદરની વિશાએ આગળ ધસતા જાય છે. આપણે પાછળથી એમનાં સુખ છોડી જાતા જઈએ છીએ અને પ્રગથ થઈએ છીએ છીએ છીએ.

દરેક વિવાહ આવી જ બધી માવનાઓ સેવો અને દરેક દંપતીને વિવાહના પ્રારંભના, વિવાહના સુદીપે મધ્યમાં, અને વિવાહની અંતિમ પર્ણત્રામાં એ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય એ જ આશીર્વાદ.

દક્ષાત્રેય ચાલકૃષ્ણ કાલેન્દકર

મમપદી

વૈવાદિક જીવનના આદર્શો મમપદીમાં સંપૂર્ણપણે વ્યક્ત થાય છે. જીવનનો આદર્શ ઝૂંચો અને ઝૂંચો બતાવવાની મહેનત કરનાર લોકોએ મમપદીના મંત્રમાંથી અનેક સારાસારા અર્થ કાઢવા છે તે બધા સાચા છે, રીતીકારવા જેવા છે, પણ તે બધાનો આધાર એ મંત્રોના મીઠા શબ્દોએ અપર રચાએલો છે:

૧ 'ૐ એક અિશ એકપદી મય. સા માં અનુવ્રતા મય.' વૈવાદિક જીવન ચલાવવા માટે પતિ-પત્ની બન્નેમાં અત્માદ જોડીએ છે. એકબીજાને પ્રેરણા આપવું એવન્ય જોડીએ છે. સર્ગાવદાનાં, અિષ્ટ મિત્ર, અતિથિ-અવ્યાગત, વ્રદો અને બાલકો, નાછર્યાછર અને બાજાં આશ્રિતા બધાનો આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ અપર છે. માટે ઘરની સમૃદ્ધિ સદા વધારવા માટે પતિ-પત્નીએ દમેશ નૈયાર રહેવું જોડીએ. એમાં પણ કમાણી કરવાની જવાબદારી પતિની છે, એટલે સુખદુઃખમાં પોતાનો અત્માદ રક્ષાવવા માટે એ પોતાના પત્ની પાસેથી સદાયના માર્ગ છે. પુરુષાર્થ કરવાની જવાબદારી મારી છે પણ તારી સદાયના દમેશ જોડીએ છે. જીવનભાગમાં કંટા આવશે, કંટા આવશે, માટે હું આગળ ચાલોશ, તું મારી પાછળ પાછળ આવજે. હું જે વેતો પાછીશ તે તું પણ પાછજે આપણો આદર્શ એક રહેશે. તેથી જ આપણું જીવન એક રૂપ થશે. એમ કહી પતિ મહેન્યાની પરનાત્માને પ્રાર્થના કરે છે કે તે પતિ-પત્ની બન્નેને વેરે.

'અિશ' એટલે પ્રેરણા, અને જોરે જ વરેગંસારનું મારું ચાલવાનું.

૨ 'ૐ અર્જે દિપદી મય.' અર્જ એટલે શક્તિ, શારીરિક સામર્થ્ય. વિવાદગંબધથી શારીરિક નેમ જ બીજી શક્તિએ વધવી જોડીએ. મોટા કુટુંબનો માર અપાડવા માટે બન્નેમાં સર્વ પ્રકારની તાજાત આવશ્યક છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પરસ્પર આકર્ષણ સાથે એકબીજાની શક્તિ વધારવાની પ્રવ્રતિ પણ દેવી જોડીએ.

૩ 'ૐ રાયરપોપાય વિપદી મય.' વિવાદનો નીજો આદર્શ તે ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ. ગૃહસ્થાશ્રમ અપર સ્વભવર, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ ત્રણે આશ્રમ અવલંબે છે, એટલા માટે દરેક ગૃહસ્થીએ ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો જ જોડીએ. જેમ ધનધાન્યની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને દરેક જાતના શુભ એકજારોની આવશ્યકતા પણ છે, એ બધા માટે કુટુંબીઓએ દમેશો પ્રયત્નવાન રહેવું જોડીએ.

૪ 'ૐ મર્યામવ્યાય ચતુષ્પદી મય.' જે લોકો માને છે કે વિવાદ એ કેવળ અન્યોન્ય સળ માટે જ છે તેમણે જાણવું જોડીએ કે પરસ્પર પ્રેમની ઝૂંટી લાયણી, બધી જાતનું સામર્થ્ય, નેમજ ધનધાન્ય અને જ્ઞાન-કૌશલ્યની પ્રાપ્તિ એટલું મેળવ્યા પછી જ અને આ ત્રણે વસ્તુની જોગવાડી અને વ્રદિ કપી પછી જ માણસ સળની કામના કરી શકે અને તેને મોઝ્ય પણ થકી શકે છે. વિવાદના માત્ર અદેશમાં સળસમાધાનને મધ્યસ્થાને મુકવું છે.

જેમ વિવિધ તૈયારી કરી પછી જ સળ મોઝવવા માટે માણસ તૈયાર થકી શકે છે. તેમ એ સુખમાંથી પણ જાતનાં અિષ્ટ પરિમાન નીકળતાં જોડીએ.

૫ 'ૐ પ્રજામ્યઃ પંચપદી મય.' પ્રજા એટલે મેતાન અને સમાજ. એમના દિવનો માટે ગૃહસ્થાશ્રમ દેવો જોડીએ. વિવાદનાં મેતાન એકજારી દેવ, કળાગેલો દેવ, ના જ માબાપાને અિદલોકમાં અને પરલોકમાં, કૌટુંબિક જીવનમાં નેમજ

સમાજના સામાજિક જીવનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થઈ શકે. અપનાવવામાં ક્યું છે કે જે સંતાન મરસ છેલ્લાએલાં હોય તે જ માબાપોને અને બીજા પિતરોને અત્તમ લોક મેળવી આવે છે. એમને સમ્મતિ અર્પે છે. પુત્ર અનુશિષ્ટ લોક્યં આદુઃ।

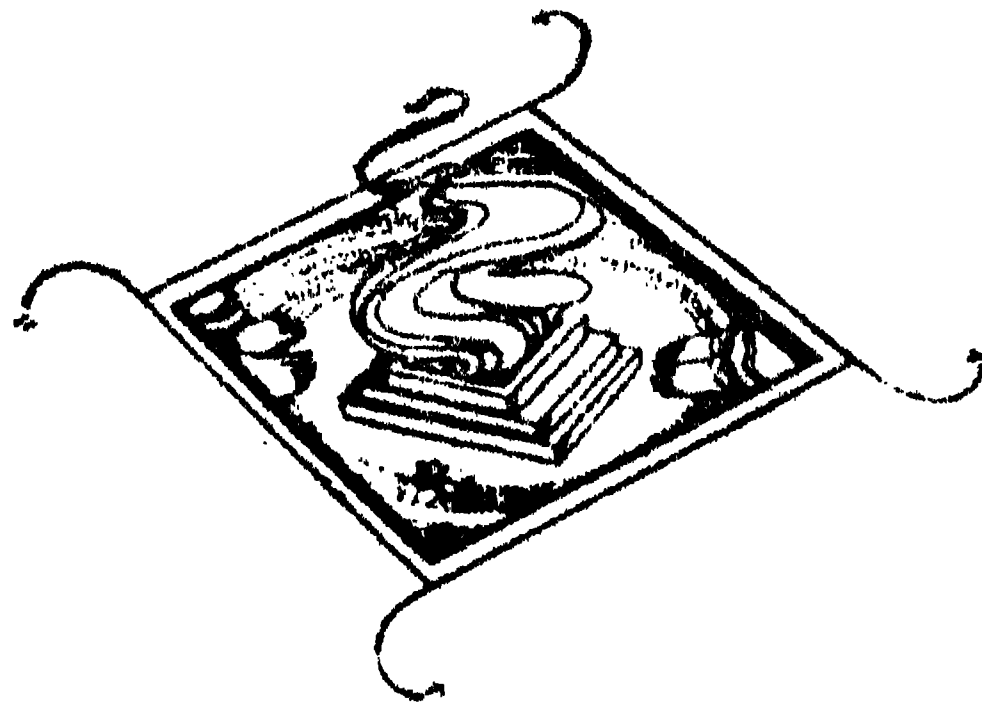
આના પછીનો આદર્શ વૈવાદિક જીવન માટે અત્યંત આવશ્યક છે. એ આદર્શ મુજબ તો જ લગ્નજીવનની સફળતા સધાય અને એવી સુવાસ આપર મુધી દે.

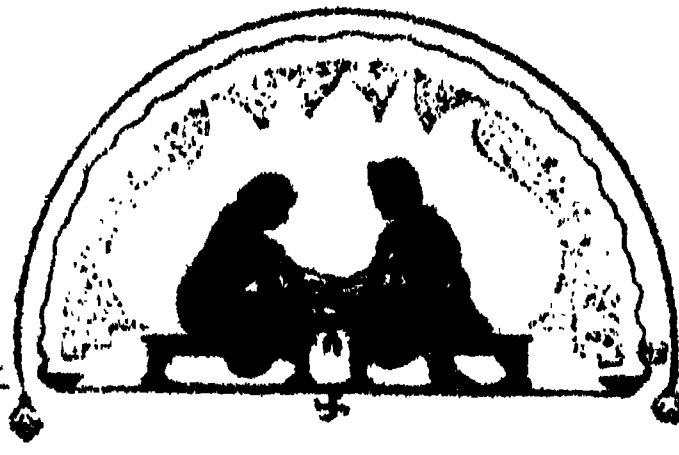
૬ 'કુલ ક્ષત્રુભ્યઃ પદ્મપદી મતઃ' વર્ણમાં જેમ એક પછી એક એવી જ ક્ષત્રુઓ આવે છે અને આખી સૃષ્ટિ એ ક્ષત્રુ પરત્વે પોતાના જીવનમાં ફરકાર કરે છે. તેમ જ પતિપત્નીએ પણ જીવનની ક્ષત્રુઓ જેમજેમ કરે તેમતેમ એકબીજાને અનુકૂળ થવું જોઈએ. વેપાર વાંડવારમાં મજા કરારને જ પછાતી રહેવાની વાત હોય છે. જ્યારે આમાં એકબીજાને અનુકૂળ થવાની વાત છે. બાળપણના રમતિયાળપણમાં એકબીજા સાથે જેમ બંને મજા જાય છે તેમ જ પ્રૌઢ થતાં વેત એકબીજાની પ્રૌઢ રસિકતાને અનુકૂળ થઈ જાય છે. આના પછી જીવન સમુદ્ધ થતાંથતાં એકમાં આવે ગંભીરતા આવવા લાગી છે તરત બીજાએ પણ એને અનુકૂળ પ્રસન્ન ગંભીરતા છેલ્લાવા જોઈએ. મેજાણ વખતે જે ધીરજ આવે, દુઃખ વખતે જે મોંઘાન આવે, પરાક્રમ કરવાના પ્રસંગ આવે ત્યારે જે પ્રોત્સાહન આવે, વિજયમાં મુદિતા વ્યક્ત કરે, અને ધર્મોપદેશમાં પૂર્ણ રીતે સાથ દે તે જ સદ્-ધર્મચારિણી છે. અને જ્યારે જીવન પરિપક્વ થતાં એક નિર્નિજન અનુભવે ત્યારે રામકૃષ્ણ પરમહંસને એમના પત્ની શાન્દામાતા અનુકૂળ થતાં તેમ મોક્ષમાર્ગે પણ પત્ની નાથનાસદચરી થાય તો એ વિવાદનો પરિપૂર્ણ આકર્ષ થયા ગણાય.

૭ 'કુલ સખ્યા સમપદી મતઃ' આખા જીવનમાં જેને અનુસરણ જ કરવાનું છે. તે અનુયાયી કે ગુલામ તરીકે ગણાઈ જવાની બીજ રહે છે. તે દૂર કરવા માટે વિવાદનો સર્વોચ્ચ અને ચરમ અંદેશ પરત્વે સમાનતાવાળા સખ્યોનો છે. એ આમાં નિષ્ફળ ક્યું છે. સખ્ય અથવા સમાનતા એ હોર્મોના અધિકાર નથી. જ્યાં ઈર્ષ્ય છે ત્યાં સમાનતાની જિદ્દ હોઈ જ ન શકે. સખ્યતા મૂળમાં પરસ્પર આદર અને મહત્તિ હોય જોઈએ. પતિએ પત્ની સામે સ્વામિભાવ ન છેલ્લા. વ્યવહારમાં મુશ્કેલી પણ એવી પાસે આવેલું હોય તો તે મહત્તિની પ્રતિ જ ધારણ કરવી જોઈએ. આમ પરસ્પર એકબીજાના અપારસક થતાં જીવનમાં અપરિણેય આનંદનો પ્રાપ્ત થાય જ છે. પણ અપાર સદવાસ હોવા છતાં હોઈ પણ વખતે એ ગંભીરતા વાગી-પણ આવતું નથી. થાક કે કંટાળા પડતા નથી. આપ રોજરોજ આવતાં છતાં જેમ પોતાની પ્રમત્તતા જાળવે છે તેમ વિવાદમાં પણ નવાંનવાં આકર્ષણો અને નવુંનવું સમાધાન અર્પણ મળ્યા જ કરે છે. આવી નિત્યવનનતા, પ્રસન્નતા અને જીવની શાંતિ જે સંબંધમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધ જ સાચા વિવાદ છે. એમાંથી જ બધી જાતનાં કલ્યાણ મળે છે. વિવાદગંબેધ આદિ, નાથ અને પરિણામ ત્રણે સ્થાનમાં સુખમય, શાંતિમય અને કલ્યાણમય કરી શકાય છે.

આનો આદર્શ સેવનારી પત્ની સેવા દ્વારા, નમ્રતા અને પ્રસન્નતા દ્વારા જેવળ પતિને જ નહિ પણ સાસુસસરાની, નણંદ માજાઈની, જરાની માનીની સાચાની થઈ જાય છે અને એના વાતાવરણને તોથે મનુષ્ય અને દેવ બધા જ મંતુર થાય છે.

દત્તાત્રેય ચાન્દ્રકૃષ્ણ કાન્હેરકર

લક્ષ્મીવિધિનું નવસંસ્કરણ

સંવાદી અને મધુર શૃંગરચબ્દન ગાળવા માટે લક્ષ્મી સદ્ગતિ જરૂરી છે. જે લક્ષ્મી ઉપર જીવનની એકેએક વાત આવલગ્ની રહે છે તે લક્ષ્મી પોતે જ જીવનરૂપ છે; જીવનસાતત્યની દૃષ્ટિએ જેટલો લગ્ન ચોક્કસ છે તેટલી જ ઉત્પત્તિ ચોક્કસ છે. જીવનના ગંભીરતમ અને ધન્યતમ આ પ્રસંગને આપણા પ્રાચીનોએ પવિત્ર અને સુભગ ભાવનાઓ સાથે સાંકળ્યો છે. આપણા લક્ષ્મીવિધિનાં તત્ત્વોને તપાસતાં એટલું તો જરૂર સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી લક્ષ્મીભાવના વ્યવહારુ તેમજ ઉચ્ચ આદર્શયુક્ત હતી. લક્ષ્મી એક હેતુ પ્રત્યેક ઉત્પત્તિ છે એમ સમજીને આપણા પ્રાચીન સગાંજો એની વ્યવહારુ જરૂરિયાત સ્વીકારી હતી, તે એના મુખ્ય હેતુ વરકન્યાનું માનસિક ઈર્ષ્ય તેમજ સખ્ય છે એમ પણ તેણે કળદ્યું હતું. લક્ષ્મી એક ભવનો કરાર તો છે જ, પણ એ કરારની વચ્ચે તફાવત ગોળા બનાવીને નૈતિક અને આધ્યાત્મિક સંવાદ ઉપર જ મુખ્ય ભાર મૂકીને આપણા લક્ષ્મીવિધિએ લક્ષ્મી પાવિત્ર્ય જાળવી રાખ્યું છે. આ સુભગ ભાવનાને અને આ પાવિત્ર્યને સમજીને આજે પણ આપણે આપણા લક્ષ્મીજીવનના આદર્શો એવી શક્તિએ એવી દૃષ્ટિથી હું લક્ષ્મીવિધિનું આ નવસંસ્કરણ આદી સુચવું છું.

જૂનામાં જૂનાં શૃંગરસૂત્રથી માંડીને આજના સામાન્ય આજુ લક્ષ્મીવિધિના સ્વરૂપને તપાસનારને તરત જ સમજાશે કે જૂદાં જૂદાં વખતે બોલવાના મંત્રોમાં પણ મતભેદ રહ્યો છે, તો પછી કરવાના વિધિની ગોળા વિગતો દેશકાળ મુજબ ક્યાં કરે તે તો સ્વાભાવિક જ છે. અશ્વત્થામન આ રિવાજને ‘ઉચ્ચાવચ્ચાઃ’ કહીને દેશદેશ મુજબ જુદા ગણે છે. આથી આજે આપણે લક્ષ્મીવિધિની પુનર્વિચારણા કરીએ તો અશાસ્ત્રીય કે અનાયે કશું જ નથી.

આવા વિચારથી પ્રેરાઈને મેં આજના જમાનાને, મારા મત મુજબ, અનુકૂળ થઈ પડે તેવા, આપણી ભાવના તથા પાવિત્ર્યને અને તેટલા જાળવી રાખે તેવા અને આજના કાલકાલી દૃષ્ટિએ યોગ્ય ગણાય તેવા લક્ષ્મીવિધિ આ સાથે બેંચાડ્યો છે. તેમાં નીચેનાં ક્રમ છે: પાણિગ્રહણ, લાગ્નલેખ, પ્રદક્ષિણીકરણ, સમપદા, સાક્ષ્ય અને શુદ્ધપ્રસ્થાન. આ બધાં તત્ત્વો આપણા પ્રચલિત લક્ષ્મીવિધિમાં હાજર હોય છે. આ દરેક પ્રસંગે બોલવાના મંત્રો અને ત્યાં સુધી મેં તેના ને જ રાખ્યા છે, પણ આ વિધિ હિન્દુમાનને—અર્થાત્ દ્રોણને—સ્વીકાર્ય થાય એવા હેતુથી તેમાંથી વિશિષ્ટ વૈદિક દેવતાને અનુલક્ષતા ભાગો કાઢી નાખ્યા છે. ‘પાણિગ્રહણ’માં ‘મમ ચિન્તન’વાળો શ્લોક માનવશૃંગરસૂત્રમાં જ મળે છે, ‘બીજનમાં નંદિ’, ‘શ્રીબ્રહ્મામિત્ર’વાળા સર્વસ્વીકૃત મંત્રમાંથી છેલ્લાં બે ચરણો તથા તેના પછી બોલાવાના મંત્રો મેં તજી દીધા છે તેનાં કારણ એ મૂળ મંત્રો વાંચતાં જ સ્પષ્ટ થશે. સાક્ષ્ય વખતે બોલવાનું મેં પૂકું પાડ્યું છે. શુદ્ધપ્રસ્થાન સમયે આચાર્યના ગોમાં મુકેલો શ્લોક એ સ્થળે અનુકૂળ છે એમ સમજીને મેં એને ત્યાં મુક્યો છે. આમ, અને ત્યાં સુધી મૂળ શૃંગરસૂત્રને વફાદાર રહીને, આજે અસ્વીકાર્ય અને તેવાં તત્ત્વોને તેમાંથી ગાળી નાખીને આ લક્ષ્મીવિધિ હું વાંચનાર સમક્ષ મૂકું છું.

આદી નિરૂપેલી લક્ષ્મીભાવનાને સડપ કરતાં કેટલાંક ચિત્રો આપણા ઉત્તમ ચિત્રકાર શ. કનુ દેસાઈએ આદી રચ્યું છે. તેની સાથે આ લક્ષ્મીવિધિને બેંચાડવાની ઉદારતા બતાવવા માટે હું તેમનાં ઝણી છું.

ડાહરરાય રંગીલદાસ માંકડ

લક્ષ્મીવિધિ

ઉચ્ચાદનાએ પોતાને ત્યાં સાદો અને સુંદર મણ્ડપ કરવો અને વર પડણવા આવે ત્યારે વરપક્ષનો યોગ્ય આદરસત્કાર કરીને તેના પક્ષવાળાને મણ્ડપમાં બેસાડવો. પછી મણ્ડપમાં વચમાં કે એક અનુકૂળ ખૂણામાં વર, કન્યા, કન્યાદાતા, કન્યાદાત્રી તથા આચાર્ય એટલાં યોગ્ય આસન ઉપર બેસે. તેમની વચમાં, અને તે પેદી ઉપર, નંદિતર કુણ્ડમાં, નિર્ધૂમ અગ્નિ, અને તે ન અને તે દીવીની ત્યાંત રાખવી. પછી આચાર્યે જિભા થકીને નીચેનું બોલવું: ‘હે શ્રીતાંબા, સાંભળો.

આજે અમુકના પુત્ર અમુક નામના વરનું લગ્ન અમુકની પુત્રી અમુક નામની કન્યા સાથે અમિતી અને તમારી સાક્ષીએ થશે, તો એ વિધિને તમે બધા એકચિત્તે અવસોડજો.

પાણિગ્રહણ: પછી મુદ્દત પ્રમાણે સમય થયે કન્યાદાતાએ તીર્થેનું બોલીને કન્યાનો જમણો હાથ વરના જમણા હાથમાં, બંનેના હાથ ચત્તા રહે તેમ, મુકવે.

કન્યાદાતા: આજે અમુક ગામમાં, અમુક વર્ષે, અમુક માસે, અમુક તિથિએ, અમુક વારે, અમુક સમયે, અમુકનો પૌત્ર, અમુકનો પુત્ર, અમુક ગોત્રવાળો, અમુક અવટંકવાળો અને અમુક નામનો હું, અમુકના પૌત્ર, અમુકના પુત્ર, અમુક ગોત્રવાળા, અમુક અવટંકવાળા અને અમુક નામના હું વર, અમુકની પૌત્રી, અમુકની પુત્રી, અમુક ગોત્રવાળી, અમુક અવટંકવાળી, તમારા બંનેની સંમતિથી નેનું વરણ થઈ ગયું છે તેથી, અમુક નામની કન્યા તને આપું છું.

ત્યારે કન્યાદાતાએ પણ 'હું પણ આપું છું' એમ કહેવું.

પછી વરે પાતાના જમણા હાથમાં કન્યાના જમણા હાથ લેતાં 'હું સ્વીકારું છું' એમ કહી નીચેનું બોલવું:

મમ વ્રતે તે હૃદયં દધાતુ
મમ ચિત્તમનુચિત્તં તદ્દમ્ ।
મમ નાચમેકમના જુષસ્વ
પ્રજાપતિર્હો નિયુત્તવતુ મધ્યમ ॥

પૂજામિ તે મૌમગત્વાય દમ્ભે ।
મયા પત્યા જરદષ્ટિયામઃ ॥

ત્યાર પછી વળી વરે નીચેનું બોલવું:

કોડદાત્ કમ્પાદાત્
કામોડદાત્ કામાદાત્,
કામો દાતા કામઃ પ્રતિગ્રહિતા
કામૈતત્તે.

પછી વરે કન્યાને નીચે મુજબ કહેવું:

અમોઽહમસ્મિ સા ત્વમ્
સા ત્વમસિ અમોઽહમ્ ।
ચૌરહે પૃથિવી ત્વમ્ ॥
તાવેવ વિવદાવહે
તે મન્તુ જરદષ્ટયઃ
સંપ્રિયૌ સંવિષ્ણુ સમનસ્યમાનો

પર્યેવ શરદઃ શતમ્
ઔણ્યાવ શરદઃ શતમ્ ।
જીવેવ શરદઃ શતમ્ ।

મમ વ્રતો તુ હૃદયે સમાવર્તે,
મમ ચિત્ત તુજ ચિત્તને સમાવે,
મમ વાચને એક મન તું લેવું.
પ્રજાપતિ મુજમાં તું નિમેષે.

અહીં હું સૌભાગ્યમાટ દરને
હું પણ નાદ તું દીધીયુ થાવું.

દાણે આપી? કાને આપી?
કામે આપી. કામે આપી.
કામ દાતા, કામ પ્રતિગ્રહિતા.
કામનું જ આ છે.

આ હું છું, તે તું.
તે તું છે, આ હું.
હો હું છું, પૃથિવી તું.
તેમાં આપણે એ પરણીએ.
દીધીયુ તારી સંતતિ થાય.
એકમેકને પ્રિય, પ્રકાશનાં
સમાનમનવાળાં આપણે એ
સો વર્ષ સુધી વેદ્યએ,
સો વર્ષ સુધી સાંભળીએ,
સો વર્ષ સુધી જીવીએ.

લાગણી: પછી વરકન્યાએ પાતાનાં આસને બેસી રહીને જ હાથમાં અક્ષત-પુષ્પ રાખવાં. પછી કન્યાએ નીચેનું બોલવું:

હયં નાર્યુપમૂતે લાજાનાવપન્નિકા ।
આયુસ્માનમ્તુ મે પતિરેવન્તાં જ્ઞાતયો મમ ॥ સ્વાહા
દમાન લાજ નાવપામ્યમૌ મમૃદ્ધિકરણં તવ ।
મમ તુમ્યં ચ સંવદને તદગિતનુમન્યતામિથ ॥ સ્વાહા

બોલે છે તારી આવું આ ચોખ્ખાઓ છોટતી આહી,
આયુષ્યમાન અને મારો પતિ, બંધુ બધાં રીએ, સ્વાહા.
છાંટું છું અમિમાં લાગે સમૃદ્ધિકાજ તારી
મારો સંવાદ તારાથી થવું, અમિ સ્વીકારવું. સ્વાહા

આ દરેક મંત્ર કન્યા બોલી રહે એટલે બંનેએ 'રવાલા' કહીને અગ્નિ કે દીવીની જ્યોત ઉપર અક્ષતપુષ્પ છાંટવાં.
પ્રદક્ષિણીકરણ (ફેરા): પછી વરકન્યાએ જિભાં થઇ હાથમાં હાથ રાખી અગ્નિની અથવા દીવીની ચાર વાજ પ્રદક્ષિણા કરવી. પ્રદક્ષિણા કરતાં દરેક વખતે બંનેએ નીચેનો ગાયત્રી મંત્ર બોલવો:

ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।

ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત ॥

સમપદી: પછી વરકન્યાએ પોતાનાં આસને જિભાં રહેવું. ત્યાર પછી તેમણે એકબીજાના હાથ પકડીને મણ્ડપમાં વડિલો આદિ જ્યાં બેસા હોય તે દિશામાં એક પછી એક સાત પગલાં (બંનેએ સાથે) ભરવાં. દરેક પગલે નીચેનું બોલવું:

ઇપ એકપદી ભવ ।

પહેલે પગલે અજવતી થા.

ઋજે દ્વિપદી ભવ ।

બીજે પગલે અજવતી થા.

રાગમ્પોદાય ત્રિપદી ભવ ।

ત્રીજે પગલે ધનપોષણવતી થા.

ભયોમન્યાય ચતુષ્પદી ભવ ।

ચોથે પગલે અજવતી થા.

પશુભ્યઃ પચ્ચપદી ભવ ।

પાંચમે પગલે પશુ(વહ્નિ)મતી થા.

કર્તુભ્યઃ षટ્પદી ભવ ।

છઠે પગલે કર્તુ(સખ)મતી થા.

સમ્યા સમપદી ભવ ।

સાતમે પગલે મિત્ર થા.

સાક્ષ્ય: ત્યાર પછી વરકન્યાએ મણ્ડપમાં વડિલો આદિ પાસે તેમના માટે રાખેલાં આસને આવીને બેસવું. ત્યારે આચાર્યે નીચેનું બોલવું: 'હે શ્રોતાએ, સાંભળો. આજે અમુક ગામમાં, અમુક વર્ગે, અમુક નિયમે, અમુક વારે, અમુક સમયે, અગ્નિની તથા તમારી સાક્ષીએ અમુકના પુત્ર અમુક નામના વરનું, અમુકની પુત્રી અમુક નામની કન્યા સાથે વિધિસર લગ્ન થયું છે. હવે તમે વરકન્યાને આશીર્વાદ આપો, જેથી તેમનું જીવન મધુર અને મેવાદી બને'

પછી વરકન્યાએ આચાર્યને તથા ત્યાં બેઠેલાં જ્યાં વડિલોને પ્રણામ કરવા.

[કન્યાપક્ષે આવેલાં તથા વરપક્ષના ઉપાદારદિથી સત્કાર કરવો હોય તો તે તથા મિત્રમંડળે અભિનન્દાદિ લેનું કરી કરવું હોય તો તે અહીં કરવું.]

શુભપ્રસ્થાન: પછી વરકન્યા શુભદ્વાર પાસે આવીને જિભાં રહે અને ત્યાંથી વરપક્ષવાળાં કન્યાપક્ષની રસ્તે લે. પછી, પોતાના પક્ષના સ્ત્રીપુરુષો સાથે વર કન્યાનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને પોતાને ઘેર જવા પ્રસ્થાન કરે ત્યારે આચાર્યે હારમાં જિભાં તેમના ઉપર પુષ્પત્રપટ્ટ કરતાં નીચેનું બોલવું.

સ્મ્યાન્તરૈઃ કમલિનીદરિતૈસ્મગંભિ

હો પડાનીનીલ મરે તુજ વાટ રમ્ય,

દક્ષ્યાદુર્મેર્ભિયમિતાર્કમયુગ્વતાપઃ ।

હો સહ્ય ગાદ તરથી રવિરશ્મિ તાપ,

મૃયાત્કુશલચરજો મુદુરેણુરમ્યાઃ

હો રાગ ત્યાં કમલની કુમળી રંગની,

શાન્તાનુકુલપવનશ્ચ શિવશ્ચ પન્થાઃ ॥

હો વાયુ શાન્ત, અનુકુલઃ શિવ પ્રવાસ!

પછી વરપક્ષવાળાં પોતાને ઘેર આવ.

* યોગ્ય અને જરૂરનું કાંઈ તો આ બોલી કીધા પછી એ જતનું લખાણ બે સાક્ષીઓની સહીવાળું કરી શકાય.

સૌભાગ્યકુંકુમ

(જૂઝી એ નામનું ચિત્ર)

આ સૌભાગ્યસુંદરીની એકાગ્રતા અને પવિત્રતા, એની રેખીય મસ્મરમાં જ છે. આખા ચિત્રમાં રેખાનું જે સામેજસ્ય છે તેનું તેા કોઝી ભાગ્યશાળી છટુંબમાં જ જોવા મળી શકે છે. પ્રેમપૂર્વક છટુંબમાં કોઝી ગ્રહલક્ષ્મી જેમ પોતાની સહજ સંવાદી આખું વાતાવરણ અર્ધીપિત કરે છે અને સાથેસાથે સુવાસિત પણ બનાવે છે, તેવી જ રીતે આ મસ્મર આખા ચિત્રના વાતાવરણને સજીવન અને માંગલ્યમય બનાવે છે. આવી મસ્મર તલે અગ્નિરેલી આંખોમાં માંગલ્યના બધા ભાવ એટલા બધા સ્વામાવિષ્ણ લાગે છે કે જેમ પ્રજ્ઞા આગળ નિમિર અલોપ થાય છે તેમ આ આંખો આગળ જાણે આખી દુનિયામાંનું અનંત અલોપ થઈ ગયું છે.

આ બાળા ચાંદલો કરતી વખતે પોતાના સૌન્દર્ય કરતાં પોતાના સૌભાગ્યનો જ વિશેષ વિચાર કરે છે. તેથી એની મુખમુદ્રા પર અભિમાનની તૂંપિ નથી પણ સૌભાગ્યનું સમાધાન છે. મલવાસ સાથે એકાંતનું વાતાવરણ પૂરે પાડવાની શક્તિ અરીમાની જ હોય છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય છે એકાંત કરતાં મલવાસનો આનંદ આપવાનો છીમિનો અરીસો જ હોઈ શકે છે. આખું વાતાવરણ વિશ્રમયુક્ત છે. અને એની અંદર ચિત્રકાસ્તી કૃપાર્થી સૌભાગ્યસુંદરીનું દ્વિવિધ દર્શન મળે છે.

માથાના ચાળની અર્મિઆ અને હાથની આંગળીઓના વળાંક જાણે એકબીજાને નવા નવા પાઠ આપતા હોય એવું દ્રશ્ય આપણી આગળ અમુક કરી ચિત્રકારે ચિત્રની સ્થિતિમાં માંગી નાખી છે અને એનું સ્થાન વૈભવમદજ તરલતાને આપ્યું છે એકાંતના આવા દરમ્યામાં અન્યથા તરલતા લાવવી મુશ્કેલ હતી. અરીમાવાળા હાથની આંગળીઆ એવી તો આનિશ્ચયશીલ છે કે એ દર્શકોના અંદાશમાં જઈ બેસવાનું મન દરેકને થાય. અને એ જ વખતે હૃદયને ચંતવણી પણ મળે છે કે એ બાળાની પવિત્રતા અને પ્રસન્નતા બંનેના રસાયનની યોગ્યતા હશે તો જ એ સ્થાનની આશા કરી શકે.

સૌભાગ્યસુંદરી ઘરેણા વગર તો ચિત્રરાય જ નહિ. પણ એ જો અદાવદાર થઈ આંખોમાં ખુંચી જાય તો આખું વાતાવરણ માર્ગ જાય. અહીં તો માલા અને હારનું કેવળ સૂચન જ છે. હજારો એકાંતના મંગલ થાય એટલા માટે નિરતબ્ધ રહ્યા છે. હજાર જાનમાં લટકતાં રંગો જ પોકારીને છંદે છે કે આ સ્ત્રીરત્ન તન્કથી એગીકાર થવાથી અમે કુતાર થઈ જઈએ.

આખું ચિત્ર આશીર્વાદરૂપ છે. અને જોનારના હૃદયમાંથી અધિકારપૂર્વક આશીર્વાદ મેળવે છે.

દલાવેય ચાલક્રમણ કાલેલકર

અને હેલ્થ—તારું પ્રકાશન

રંગલહરી

આઠ નવાં આકર્ષક રંગચિત્રોનો સંપુટ

પહેલી આવૃત્તિ ખતમ થઈ

અને બીજી બદલ પડી

